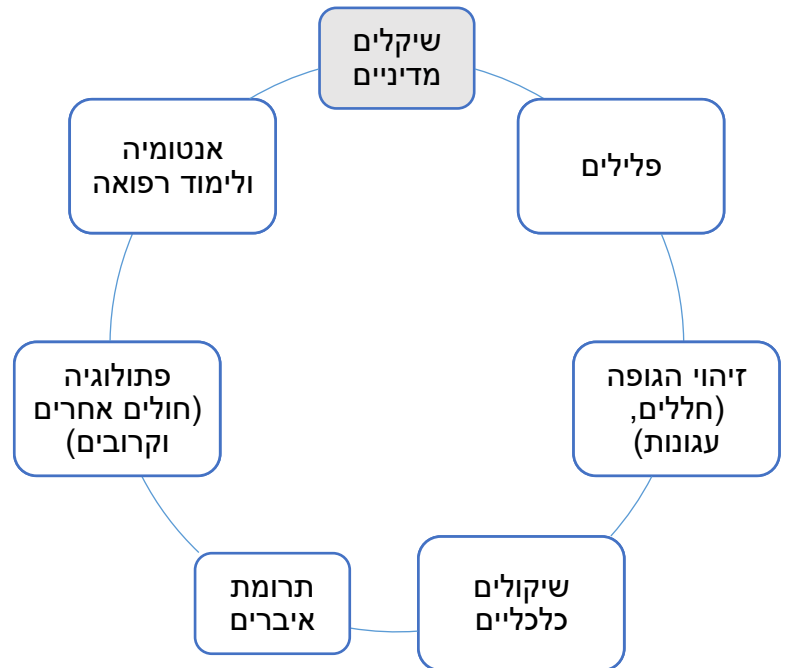

כבוד המת וביזויו: פלילים וסוגיות אזרחיות

ניתוח לצרכי לימוד רפואה

5 שו"ת נודע ביהודה מהדורא
תניינא - יורה דעה סימן רי: בנדון
השאלה שבאה עליו מק"ק לונדון
במעשה שאירע שם באחד שחלה
בחולי האבן בכיסו והרופאים
חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה
כזו ולא עלתה לו תרופה ומת
ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר
לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי
לראות במופת שורש המכה הזאת
כדי להתלמד מזה בהנהגת
15 הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה
מקרה כזה שידעו איך יתנהגו

בענין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול וביזיון להמת הזה או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא... את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות אי"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה...

20 ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל... אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן... ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה... ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה אי"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר.

30 **ההיסטוריה של ניתוחי המתים מאז קום המדינה (מתוך אנציקלופדיה רפואית הלכתית)**
בשנת תש"ז (1947), בעת הייסוד בפועל של הפקולטה לרפואה באוני' העברית, פנו הנהלות האוני' וההסתדרות המדיצינינית הדסה בשאלה בנדון לרבנות הראשית לישראל. במו"מ שהתקיים בין הרב הראשי לישראל, הגריא"ה רצוג, והרב הראשי לירושלים הגר"פ פרנק, לבין הנהלת "הדסה", בראשותו של מנכ"ל הדסה פרופ' יסקי, הושג הסכם לפיו מותרים ניתוחי מתים בתנאים הבאים:
35 כאשר יש בהם צורך לרפואה משפטית; כאשר לא ניתן היה להגיע לאבחנת סיבת המוות בחיים, ובתנאי שהדבר יאושר בכתב על ידי שלושה רופאים; כאשר הנתחה עשויה להציל חיים של חולים

אחרים בפועל, ובתנאי שהדבר יאושר על ידי שלושה רופאים; כאשר הנתחה דרושה לבירור מחלה תורשתית לשמירת בריאותם של קרובי הנפטר שנותרו בחיים. כל זאת בתנאי שינהגו בגופה בכבוד הראוי בעת ביצוע הנתחה, ובתנאי שימסרו לחברה קדישא לקבורה את הגופות על כל חלקיהן... אין הרבנות הראשית מתנגדת שבגופותיהם של אלה הסכימו לזה מחיים בכתב... ישתמשו לניתוחים אנטומיים לצורכי לימוד הרפואה... בתנאי שישמרו על החלקים המנותחים להביאם לקבורה בכבוד כדן תורה.

5

במשך הזמן החלו לבצע ניתוחי מתים בישראל ללא הסכמת הרבנים, ואף ללא הסכמת הקרובים. התנהלו מאבקים פוליטיים וציבוריים חריפים ואף אלימים... הוקמה על ידי משרד הבריאות וועדה מיוחדת של רופאים ורבנים... הוועדה הציעה תיקונים לחוק האנטומיה והפתולוגיה... כל ההצעות למיניהן נדחו במשך שנים, ובעיקר היתה התנגדות חריפה מצד הרופאים לתקן את החוק על ידי תוספת הדרישה להסכמת המשפחה. התנגדותם נבעה מתוך הנחה, שבמקרה כזה ירד אחוז הנתחה לפחות מ-10%, בגלל הצפי להתנגדות עזה של משפחות לניתוחי מתים...

10

ביום א' דר"ח מרחשון תשכ"ז (1967) התפרסם פסק דין של רבני ישראל בעניין ניתוחי מתים, וזהו נוסח פסק הדין: "בהיות שגדלה הפירצה בניתוחי מתים, אנו מביעים דעתנו כי ניתוח מתים בכל דרך שהיא, אסור לפי דין תורה. ואין מקום להיתר אלא באופן של פיקוח נפש מיידי, וזאת רק בהסכמה לכל מקרה ומקרה של רב מובהק המוסמך לכך...". חתמו על פסק דין זה 356 רבנים, דיינים, וראשי ישיבות מכל גווי הציבור הדתי, ובראשים שני הרבנים הראשיים דאז הגר"י ניסים, והגא"י אונטרמן, ועמם הגר"י אברמסקי, נשיא וועד הישיבות...

15

המאבקים הציבוריים החריפים והממושכים הביאו בסופו של דבר לתיקון חוק האנטומיה והפתולוגיה בשנת 1980, אשר כלל בעיקר את הדרישה לקבלת הסכמת המשפחה לכל ניתוח.

20

לימוד החייאה בתינוק שזה עתה מת

שאל דולברג^{3,2,1}
יחיאל מ' בר אילן²

¹ מחלקת ילודים, מרכז רפואי רבין, קמפוס בילינסון, פתח תקווה
² המחלקה לפילוסופיה, הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן
³ החוג לחינוך רפואי, הפקולטה לרפואה סאקלר, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב

תקציר:
הוראה למתמחים ברפואת ילדים וניאונטולוגיה של פעולות החייאה בילוד מסוג צנור הקנה הפכה להיות מוגבלת בשנים האחרונות, בשל ירידה משמעותית במספר המטופלים עם הוריה קלינית לביצוע של צנור הקנה. החלופות להוראה כגון אימון בבובות ובדגם (מודל) חיה אינן משיגות את המטרה. במאמר זה נטען שהשימוש בגופה של תינוק שזה עתה נפטר הוא ראוי ומוסרי. הדרישה לקבלת הסכמה מהורי התינוק שנפטר עלולה להוביל לירידה בכישורי החייאה של הרופאים ולחסום אפשרות לטיפול מציל חיים בילודים. בסקירה זו אנו מסבירים את ברירת המחדל של משרד הבריאות, שהיא דרישה להסכמה מדעת לפעולה זו, וכן עמדה רפואית מקצועית שברירת המחדל שלה היא שימוש במת לשם הצלת חיים. אנו מציעים דרך פעולה מבוססת ראיות כבסיס להסדרת הנושא.

פלילים

ניוול המת בחקירה פלילית

חולין יא ע"א-ב: מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא? מנלן? דכתיב: אחרי רבים להטות! רובא דאיתא קמן, כגון ט' חנויות וסנהדרין - לא קא מיבעיא לן, כי קא מיבעיא לן - רובא דליתיה קמן, כגון קטן וקטנה [רש"י: דתנן יבם קטן שבא על יבמה קטנה יגדלו זה עם זה ולא חיישינן שמא תמצא אילונית או הוא סריס ונמצא פוגע באשת אחיו שלא במקום מצוה דבעי להקים לאחיו שם והאי לאו בר הכי הוא אלא אמרינן זיל בתר רוב קטנים דעלמא דאינם סריסים והיינו רובא דליתיה קמן], מנלן?...

רב כהנא אמר: אתיא מהורג את הנפש, דאמר רחמנא: קטליה, וליחוש דלמא טרפה הוה! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא; וכי תימא דבדקינן ליה, הא קא מינוול; וכי תימא משום איבוד נשמה דהאי ניווליה, וניחוש שמא במקום סייף נקב הוה.

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - יורה דעה סימן רי: והנה בזה אמינא דלכאורה דברי הגמרא תמוהים דאיך קאמר משום איבוד נשמה דהאי ניווליה דאדרבה ע"י הניוול אנו רוצים להמית הרוצח ואם לא ננוולנו ינצל הרוצח דאמרינן טריפה הרג. ואמנם פירוש הדברים הם כך דאם אתה אומר שלא התירה התורה לנוולו א"כ על כרחך צותה להמיתו בלי בדיקה ולא לחוש כלל לשמא טריפה הרג יותר נכון לומר שהתורה צותה והצילו העדה לחוש שמא טריפה הרג ולא להרגו בלי בדיקה ולינוול שאם התורה התירה לנוולו אין לנו לחוש לניוולו, הא חדא. ועוד דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול.

בג"ץ 11528/05 בני משפחת יוני אלזם ז"ל: המקרה שלפנינו הוא מן המקרים הקיצוניים שעל פני קשת האפשרויות המצדיקות בחינת סיבת המוות ונתיחת הגופה. המנוח היה נתון בבידוד בתנאי כליאתו נוכח החשש הכבד כי עלולים להינקט צעדים עבריינים כדי למנוע עדותו במשפטו של זריהן. לטענת בא-כוח המדינה, מעשה הרצח שבגיניו הורשע המנוח ובו מואשם זריהן בוצע על רקע מלחמות רוויות דמים בין משפחות פשע. כאמור, החקירה הראשונית העלתה כי למרות תנאי הבידוד הקפדניים נמצאו בתאו של המנוח סימנים לכך שיש אפשרות שנוהלי הבידוד לא נתקיימו בקפדנות. על רקע הרצון למנוע את הבאתו של המנוח לעדות וסוג העבירות שביחס אליהן היה המנוח אמור להעיד, בצירוף הממצאים שנמצאו בתאו, יש חשש ממשי כי מותו של המנוח נגרם בעבירה...

בשולי פסק דיננו זה נוסיף כי בעת הדיון התייצב לפנינו הרב נחום הכהן קוק המבקש להשמיע דברו כל אימת שנסקלת נתיחה של גופה ועושה כל מאמץ להיות לעזר לצדדים. הוא ביקשנו להורות למשטרה להסתפק בבדיקות דם, מיץ קיבה, ביופסיה של הכבד ונוזל העין כדי לבחון את האפשרות שנעשה שימוש בחומר רעיל, מבלי שיהיה צורך בנתיחה. שקלנו את הצעתו של הרב קוק בכובד ראש אך בנסיבות הענין, שוכנענו כי לא יהיה די באמצעים שהוצעו על ידו כדי להגיע לחקר האמת. עם זאת, אנו מניחים כי בהתאם להנחייה הקבועה בפסיקתו של בית משפט זה, ועל פי עקרון המידתיות, תיעשה הנתיחה בשלבים כך שבתום כל שלב ניתוחי ישקול הרופא אם לצורך בירור סיבת המוות יש הכרח להמשיך בנתיחה כך שהנתיחה לא תתרחב מעבר לצורך אשר לשמו הותרה.

- בג"צ מס' 66/81 המפקח הכללי של משטרת ישראל נגד 1. שופט בית-משפט השלום ברמלה מר א' בייזר 2. שלום יוסף: השפט ברק: ... תנאי נוסף זה עניינו בסיבת המוות ולא בזהות הממית (ראה: 170/54[1], בעמ' 1059; בג"צ 54/62 [3], בעמ' 737). אם ניתוח הגווייה יגלה את סיבת המוות, יש לעשותו, גם אם ברור שלא יהיה בניתוח כדי לגלות את זהות הממית. גילוי של הממית הוא אך תוצאת לוואי מחקירת סיבת המוות. על-כן, אם קיים יסוד סביר לחשש, שהמוות נגרם בעבירה, ואם לשם ברור סיבת המוות דרוש ניתוחה של הגווייה, על השופט החוקר להורות על כך, גם אם התוצאה החקירתית היחידה, העשויה לצמוח מהניתוח ומבירור סיבת המוות, היא בשלילת האפשרות, שהמוות נגרם בעבירה. שלילת אפשרות זו חשובה היא למשטרה, שכן היא משפיעה על המשך החקירה.
- 5
- השופט י' טירקל: המחלוקת ביני לבין חברי הנכבד, השופט ברק, מתמקדת בשתי שאלות, הכרוכות זו בזו, שהן, בעצם, שני פניה של מטבע אחת: א. האם מטרת הצו, המורה על ניתוחה של גווייה לפי חוק חקירת סיבות מוות (להלן - החוק), כאשר העילה לבקשת החקירה היא החשש, שהמוות נגרם בעבירה, היא לקבוע את סיבת המוות ותו לא, או לגלות, אם המוות נגרם בעבירה? ב. האם על השופט החוקר לצוות על ניתוחה של גווייה, גם אם תוצאתו היחידה של הניתוח היא שלילת האפשרות, שהמוות נגרם בעבירה?...
- 10
- חברי הנכבד, השופט ברק, הביע דעתו, שעל השופט החוקר להורות על ניתוחה של הגווייה "גם אם התוצאה החקירתית היחידה, העשויה לצמוח מהניתוח ומבירור סיבת המוות, היא בשלילת האפשרות, שהמוות נגרם בעבירה. שלילת אפשרות זו חשובה היא למשטרה, שכן היא משפיעה על המשך החקירה". אין אני רואה עמו עין בעין בעניין זה.
- 15
- נקודת המוצא העקרונית שלי היא, שכאשר בא בית המשפט לפגוע בחירותו של אדם, בגופו, ברכושו, ובמקרה דן - בגווייתו, לצורכי חקירה, אין הוא רשאי להורות על כך אלא על דרך הצמצום, וכאשר יש בכך כדי לגלות את העבירה או את העברין, פשוטו כמשמעו, ולא כדי לשלול את האפשרות, שנעברה עבירה, או שפלוני הוא העברין. אכן, מטבע הדברים, במהלך החקירה נבדקות אפשרויות שונות ונשללות אפשרויות, אולם, אין להתיר חקירה, הפוגעת באדם כאמור, כאשר כל מטרתה לקבוע, שלא נעברה עבירה, או שאין הוא העברין.
- 20
- יתר על-כן, בהתרתה של חקירה, שמטרתה היחידה היא שלילת האפשרות שנעברה עבירה, טמונה סכנה חמורה של פתיחת פתח לחקירות פסולות... ניתן להעלות על הדעת מצב, שבו מצוי בידי המשטרה מידע, לפיו שימש בית אחד, שאינו ידוע, מתוך קבוצת בתים, למטרה לא חוקית, והמשטרה מבקשת ליתן לה צו חיפוש בכולם על-מנת לשלול את האפשרות, שיתר הבתים, זולת האחד, שימשו לאותה מטרה...
- 25
- 30

ניתוח לצורך זיהוי המת

- שו"ת שיבת ציון סימן סד (ר' שמואל לנדא, בן המהר"ל מפראג): שאלה איש יהודי אחד נמצא בק"ק בודין בשבולת הנהר מת ונראה שנטבע זה כמה שבועות... ומתוך הבגדים וחפצים וכתבים שנמצאים באמתחתו נראה שאיש הזה הוא מתושבי קהלתנו אשר יצא מכאן זה חצי שנה ועזב את אשתו ובניו הקטנים והאשה אמרה שהיה לבעלה סימנים בגופו... יש כאן שאלה גדולה אם מותר לפתוח את קברו ולראות אחרי סימנים האלה כדי להסיר חבלי העיגון מהאשה העלובה הזאת...
- [דברי השואל: בעל תשובה מאהבה] הנה לפי דברי השמש יש להאשה סימן מובהק... נלענ"ד שמותר לפתוח הקבר לראות בסימנים אלה שהרי אפילו לקוחות יכולין לומר אן זוזי יהבינן ליה לינוול ולינוול ור"ע לא דחי כ"א חדא ועוד קאמר, חדא אי אתם רשאיין לנוולו ועוד סימנים עשויין להשתנות... והנה באשה הזאת שלא תהיה עגונה כל ימיה תוכל לומר מה לי בניוולו וסימנים אלו אינם משתנים לעולם. וגם בש"ע יו"ד וח"מ לא העתיקו הדברים כ"א משום דיני ממונות אין לפתוח אבל משום דבר גדול כזה כמה שקדו חכמים וחששו משום תקנת עגונות נלענ"ד להקל...
- [תשובה]... ובגוף הדבר מה שמדמה מעלתו נ"ד ללקוחות שהאשה ג"כ מציא אמרה מה לי בניוולו לינוול ולינוול וסימנין אלו אינן עשויין להשתנות, לדעתי אין בזה ממש דאטו האשה בעצמה תפתח הקבר לראות בסימני גופו הלא אנשים אחרים צריכין לעשות זה ומה איכפת להאנשים האחרים בתקנת האשה ואין אומריין לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, ושם במס' ב"ב במעשה דבני ברק הלקוחות עצמם היו רוצים לפתוח הקבר בשביל עצמם שלא יפסידו...
- ומה שכתב מעלתו דדוקא משום דיני ממונות חייש ר"ע שלא לנוולו אבל משום תקנת עגונה עדיף טפי, לא ידעתי לחלק בזה להתיר איסור בשביל תקנת עגונה... לכן לדעתי אין להתיר לפתוח הקבר לראות אם יש בו סימנים.
- 20
- בבא בתרא קנד ע"א: מעשה בבני ברק באחד שמכר בנכסי אביו ומת, ובאו בני משפחה וערערו לומר קטן היה בשעת מיתה, ובאו ושאלו את רבי עקיבא: מהו לבודקו? אמר להם: אי אתם רשאים לנוולו; ועוד, סימנין עשויין להשתנות לאחר מיתה...
- 25
- מי סברת: נכסי בחזקת בני משפחה קיימי, וקא אתו לקוחות ומערערי? נכסי בחזקת לקוחות קיימי, וקא אתו בני משפחה וקא מערערי. הכי נמי מסתברא, מדקאמר להו: אי אתם רשאים לנוולו, ואישתיקו; אי אמרת בשלמא בני משפחה קא מערערי, משום הכי אישתיקו נרשבי"ם: כדי שלא לינוול קרובם, אלא אי אמרת לקוחות קא מערערי, אמאי שתקי? לימרו ליה: אן זוזי יהבינן ליה, לינוול ולינוול [נרשבי"ם: אין אנו חוששין בבשתו שאינו קרובנו והפסדנו מרובה]! אי משום הא לא איריא, הכי קאמר להו: חדא, דאי אתם רשאים לנוולו; ועוד, וכי תימרו זוזי שקל, לינוול ולינוול, סימנים עשויין להשתנות לאחר מיתה.
- 30
- תוספות: בחזקת לקוחות הוו קיימי - והיורשים היו רוצים להוציאן מידן והיו רוצים לבודקו אם הוא קטן והשתא ניחא הא דקאמר להו סימנין עשויין להשתנות לאחר מיתה שאפילו לא תמצאו לו סימנים איכא למימר שנשרו לאחר מיתה.
- 35
- זוזי יהבינן לינוול ולינוול - אבל יורשים אינם רשאים לנוולו בשביל הירושה דלא מידי יהבי ועוד שהוא קרובם.

שו"ת כתב סופר יו"ד סי' קעז: וכל זה אני אומר במקום שאין תכלית לפתיחת הקבר רק לתועלת האשה אין לנוול אותו בשביל תקנתה, אבל י"ל במקום שיש ג"כ תועלת לדידי מותר לפתחו, והיינו באופן שהיא אסורה בזיקים שזקוקה ליבם... וידוע דחליצה תיקון לנשמת המת בעה"ב בוודאי ניח ל"י להתנוול ניוול הגוף כדי להתנאות לפניו יתב"ש בעה"ב ומוחל על ניוולו... במקום שהניח בניס לומר קדיש אחריו... באמירת קדישים יש בו תיקון ותועלת לנשמה... (ולפי"ז יש להתיר בכל פעם כיון דחז"ל הרבה חשו לתק"ע והיא מצוה רבה מאוד זכות לו לנשמתו אם לא תתעגן אשתו בו ומוחל על ניוולו כדי שלא תשאר עגונה כל ימי חייה וזכות לו מזה הגם שבמתים חפשי ממצות מ"מ זכות יש לו מזה)...

מוסיף אני ואומר דווקא היכא שיש אומדנא והוכחה בלאו"ה שזה שנמצא ונקבר הוא בעל האשה או שראו בו קודם קבורה סימן אמצעי אלא להתיר האשה מחזקת אשת איש דידה לא סגי בהוכחות וסימנים אלו וצריך סימן ביותר ומשום זה צריך לפותחו ולבדקו יפה כה"ג י"ל כיון דיש אומדנא והוכח' ע"י סימן או דברים אחרים שהוא בעלה סמכין עכ"ז לפתחו ול"ח לניוול כיון שאם הוא בעל האשה ניחא ל"י בניוול כדי שתחלוץ או משום אמירת קדישים... אכן אם היכא דליכא אומדנא וסי' קודם פתיחת הקבר שהוא בעל אשה זו, בכה"ג אסור לפתחו ולנוול על ספק שמא הוא בעלה דכן י"ל דאחר הוא והניוול בחנם.

נספח: האם שומעים לאדם שציווה שלא יקברוהו?

סנהדרין מו ע"ב: איבעיא להו: קבורה משום בזיונא הוא, או משום כפרה הוא? - למאי נפקא מינה? - דאמר: לא בעינא דליקברוהו לההוא גברא. אי אמרת משום בזיונא הוא - לא כל כמיניה. ואי אמרת משום כפרה הוא - הא אמר לא בעינא כפרה, מאי?

תוספות: והאי בזיונא דהכא לאו בזיונא דמת קאמר דאם כן אמאי לא כל כמיניה אלא בזיונא דמשפחתו אבל למת אית [נ"א: אין] לו בזיון אם אינו שוכב על המטה בכבוד

תורת האדם שער הסוף - ענין הקבורה: ולא איפשטא. הילכך קוברין אותו דספק איסורא הוא ואפי' בעו יורשין נמי דלא ליקברוהו מוציאין מהן בעל כרחן, ואפילו במת דעלמא דלית ליה קוברין (נ"א קרובים) וקאמר אל תקברוהו אין שומעין לו, דבזיונא דכולהו חיי קאמרינן ולא משום בני משפחה בלחוד, ועוד דפגם משפחה נמי איכא, דהתם (כתובות מ"א א') אמרינן ניחא ליה לדידיה מאי, דילמא לא ניחא להו לבני משפחה, ניחא להו לבני משפחה מאי אי אפשר דליכא חד בסוף העולם דלא ניחא ליה, והכא נמי דכוותה, הלכך קוברין אותו.

35